

Лекція 6. Природні умови та ресурси Азії

За особливостями рельєфу Азія – найвища частина світу: гори, нагір'я та плоскогір'я займають $\frac{3}{4}$ її площі. Гірські системи тягнуться трьома великими поясами: на півдні та сході – молоді сейсмічно активні гори Альпійсько-Гімалайського та Тихоокеанського поясів, у центрі – давні різні за висотою хребти Урало-Монгольського поясу. Між ними лежать великі за площею рівнини: на сході – Велика Китайська рівнина, в Індії – плоскогір'я Декан, у Саудівській Аравії – Аравійське плоскогір'я, в країнах Середньої Азії – Туранська низовина.

Величезна протяжність суходолу зумовлює різноманітні кліматичні умови в регіоні. Азія (без урахування території Росії) простягається від помірного кліматичного поясу на півночі до екваторіального – на півдні. Із просуванням від узбережжя Тихого та Індійського океанів вглиб материка клімат змінюється від мусонного (з вологим літом і сухою зимою) до дуже посушливого континентального. На крайньому заході спостерігається субтропічний середземноморський тип клімату із спекотним сухим літом та теплою вологою зимою. Восени поблизу східноазійських берегів нерідко проходять тропічні циклони (тайфуни), що супроводжуються ураганними вітрами й зливами.

Природну перешкоду для освоєння окремих територій Монголії та Китаю створює багаторічна мерзлота, що займає майже чверть площі Азії.

Мінеральні ресурси

В Азії зосереджено понад 40 % світових запасів нафти та природного газу, 2/3 олов'яних та вольфрамових руд, значна частка хромітів, нікелевих руд, сурми. Значна частка видобутої сировини експортується. Лише кілька азійських країн цілковито залежать від імпорту мінеральної сировини, зокрема Японія, Республіка Корея.

У регіоні знайдено **величезні поклади паливних ресурсів**, передусім нафти та природного газу. 3-поміж топ-30 країн світу за розвіданими запасами **нафти** 15 країн розташовані в Азії, а за запасами природного газу – 17. Найбільшим нафтовим районом світу є басейн Перської затоки, в якому розміщено 15 унікальних родовищ; кожне з них має запаси понад 1 млрд тонн. Якість нафти дуже висока. Є багато фонтануючих родовищ. Собівартість нафти Перської затоки – найнижча в світі.

Великі поклади нафти та природного газу концентруються в Зондському басейні на території Індонезії та Брунею. Великими запасами **природного газу** вирізняється Середньоазійський басейн, де його видобуток ведуть Туркменістан, Казахстан, Узбекистан. Під дном Каспійського моря є значні родовища нафти, розробкою яких займається Азербайджан.

Деякі азійські країни багаті на **кам'яне вугілля**. Найбільшими його запасами відомі Китай (Північно-Східний басейн), Індія (Східний, або «Індійський Рур»), Казахстан (Карагандинський та Екібастузький басейни). Великі родовища **бурого вугілля** відомі в Китаї, Індонезії, Казахстані, Туреччині.

Рудні ресурси Азії досить різноманітні. Поклади **залізних руд і родовища марганцевих руд** виявлено в Китаї, Індії та Казахстані. В Альпійсько-Гімалайському поясі знайдено поклади хромових, поліметалічних, мідних, молібденових, сурм'яних, ртутних руд. У Тихоокеанському поясі переважають родовища олов'яних (Китай, Малайзія, Індонезія,

Таїланд) та вольфрамових (Китай) руд. До давнього Урало-Монгольського поясу приурочено запаси поліметалічних і мідних руд (Казахстан), а також унікальні поклади мідно-молібденових руд (Монголія). Алюмінієві руди залягають у давній корі вивітрювання на території Індії, Індонезії, Китаю, В'єтнаму. З нерудних ресурсів найбільш відомі поклади калійних солей Мертвого моря (Ізраїль), фосфоритів (Ізраїль, Йорданія, Сирія, Казахстан), слюди (Індія), графіту (Шрі-Ланка), самородної сірки (Туркменістан, Туреччина), алмазів (Індонезія), коштовного каміння (Індія, М'янма, Камбоджа). У Червоному морі та Перській затоці видобувають перлини та корали.

Водні ресурси

Територія Азії пронизана потужними річковими системами. Найкраще ними забезпечено східні, південні та південно-східні райони. Великі проблеми з водопостачанням відчувають промислово розвинуті райони Японії, Сінгапур, Сянган. Через те 80 % прісної води Сінгапур купує в Малайзії, а Сянган – третину в Китаї, а ще третину отримує внаслідок опріснення морської води.

Найважливішими джерелами водопостачання є річки Китаю (Янцзи, Хуанхе), Індії (Ганг), Пакистану (Інд), Бангладеш (Іраваді), Іраку (Тигр), Туркменістану та Узбекистану (Амудар'я). Багаті на гідроенергоресурси річки Тибету (Китай), плоскогір'я Декан (Індія), гір Центральної Азії.

Земельні ресурси

Різноманітні природні умови Азії відбилися на розмаїтті земельних ресурсів. У регіоні сконцентровано майже 1/3 ріллі, 1/5 пасовищ та 2/3 зрошуваних площ світу. Понад 90 % ріллі сконцентровано в мусонних областях, де сформувалися родючі червоноземи, жовтоземи та бурі лісові (Китай), а також чорні тропічні ґрунти (Індія).

Найкращі чорноземні ґрунти розміщені у степовій зоні на півночі Казахстану, частково – в Китаї. Родючими є також землі середземноморських областей – коричневі (Туреччина).

Біологічні ресурси

Лісовими ресурсами країни Азії забезпечено не однаково. Територією регіону проходять обидва лісові пояси: північний з переважанням хвойних порід (північно-східна частина Китаю) та південний, в якому домінують цінні листяні породи (Індонезія, Малайзія, Таїланд, М'янма).

Рекреаційні ресурси

Своїми **природно-рекреаційними** ресурсами вирізняються Туреччина, Кіпр, Ізраїль, ОАЕ, Таїланд, Мальдіви. Великими **культурно-історичними** пам'ятками відомі Ізраїль, Йорданія, Китай, Індія.

Особливості демографічних процесів і працересурсний потенціал

Для демографічної ситуації більшості азійських країн тривалий час був характерний **II тип відтворення населення**. У повоєнні роки рівень смертності знизився вдвічі. Це було спричинено міжнародною допомогою, створенням системи охорони здоров'я тощо. За умов слабкої економіки «демографічний вибух» зіграв негативну роль у соціально-економічному

розвитку країн. Завдяки ефективній демографічній політиці у багатьох країнах (Китаї, Сінгапурі, Ірані, В'єтнамі, КНДР) «демографічний вибух» вдалося приборкати, й нині природний приріст має тенденцію до спаду. Менш ефективними виявилися заходи з регулювання народжуваності в Індії та більшості арабських країн.

В останніх й донині залишаються високими показники природного приросту (понад 20 осіб/тис.). В останні роки ряд країн Азії перебувають на різних стадіях демографічного переходу від II до I типу відтворення населення. Раніше за інші азійські країни перейшла до I типу відтворення Японія. Нині в країні відбувається депопуляція з від'ємним природним приростом населення: $-1,8$ осіб/тис. У країні зростає середня тривалість життя. Останнім часом до I типу відтворення також з низьким природним приростом перейшли Грузія (1,6 осіб/тис.), Республіка Корея (2,6 осіб/тис.), Таїланд (3,2 осіб/тис.), Вірменія (3,9 осіб/тис.), Кіпр (4,7 осіб/тис.), Китай (4,7 осіб/тис.), Сінгапур (4,9 осіб/тис.), КНДР (5,3 осіб/тис.). За показником смертності завершився, а за показником народжуваності триває демографічний перехід у Монголії, Індонезії, Ірані, Лівані, В'єтнамі, Туреччині, Кувейті, ОАЕ.

Міграції населення за межі Азійського регіону були інтенсивними у другій половині XIX ст. Тоді вихідці з Китаю та Індії у пошуках роботи виїздили до Америки та островів Океанії. У XX ст. поширилися міждержавні міграції у межах самої Азії. Зокрема, економічні причини призвели до переселення китайців до країн Південно-Східної Азії, а індійців – на Шрі-Ланку. Тривають релігійні міграції між Індією та Пакистаном. З політичних міркувань люди виїжджають із районів політичного напруження, утворюючи потоки біженців. Це характерно, зокрема, для Сирії, Йорданії, Палестини, Афганістану, Камбоджі, КНДР.

Азійські країни мають високий працересурсний потенціал з низькою вартістю робочої сили. Швидка індустріалізація та модернізація виробництва багатьох азійських країн, зростаюче застосування новітніх технологій зумовлюють швидке створення нових робочих місць у містах. Випереджальний розвиток сфери послуг, у т. ч. освіти, сприяє поступовому підвищенню кваліфікації економічно активного населення. На селі зростає продуктивність праці на тлі відставання в соціально-економічному розвитку. Це призводить до збільшення надлишкової робочої сили в сільській місцевості та переміщення величезних мас селян до міст.

Національний та релігійний склад населення

На території Азії проживає понад 1100 націй та народностей, які перебувають на різних ступенях етнічного розвитку. Їхні мови належать до багатьох (близько 15) мовних сімей. Там є дуже малі етноси, а поряд з ними проживають найчисленніші народи світу: китайці, хіндустанці, бенгальці та японці. Через те більшість азійських країн за національною структурою населення є багатонаціональними. Понад 150 націй та народностей проживає в Індії та Індонезії, близько 75 – на Філіппінах, понад 55 – у Китаї та В'єтнамі, понад 30 – в Ірані, Афганістані, М'янмі, Таїланді. Часто межі розселення народів (наприклад, курдів, пенджабців, азербайджанців) розчленовано державними кордонами, що спричиняє багато складних міжетнічних проблем. Однонаціональних країн небагато. Це Японія, Республіка Корея, КНДР, Бангладеш, Вірменія, арабські країни Західної Азії. Двонаціональною країною є Кіпр.

Дуже складним є мовний склад населення Азії. Найбільша кількість населення говорить мовами китайсько-тибетської (китайська, мови народів Тибету та М'янми),

індоєвропейської (гінді, бенгальська, пенджабська, вірменська, таджицька, фарсі, пушту), семіто-хамітської (арабська, єврейська) та алтайської (турецька, казахська, монгольська, корейська, японська) мовних сімей. Кавказьку мовну сім'ю утворюють грузинська, абхазька та інші мови. У Південно-Східній Азії проживають народи австронезійської мовної сім'ї. Деякі мови народів Азії належать до найбільших за кількістю її носіїв: китайська (Китай, Тайвань, Сінгапур, Малайзія), гінді (Індія), бенгальська (Бангладеш), японська, корейська, в'єтнамська, тамільська (Шрі-Ланка), турецька, пенджабі (Пакистан) та інші.

В Азії зародилися всі три світові релігії. Більшість держав Азії сповідують **мусульманство (іслам)**. Іслам поширений переважно в Західній, Центральній, частково Південній (Іран, Афганістан, Пакистан, Бангладеш) та Південно-Східній Азії (в Індонезії, Малайзії, Брунеї). **Буддизм** сповідують переважно у Східній та Південно-Східній Азії. Прихильників **християнства** в Азії небагато: католицизм поширене на Філіппінах, православ'я – у Грузії, частково на Кіпрі. Азія також породила багато національних релігій: іудаїзм в Ізраїлі, індуїзм в Індії, Непалі, на Шрі-Ланці, конфуціанство в Китаї та Кореї, даосизм у Китаї, синтоїзм у Японії. Традиційні племінні вірування збереглися переважно у внутрішніх гірських

районах Індії, Китаю і країнах Південно-Східної Азії.

Розселення

Середня густина населення Азії – 134,6 осіб/км². Там спостерігається найбільша в світі густина сільського населення – понад 60 осіб/км². Однак населення в Азії розміщене вкрай нерівномірно. Існують держави, що входять до топ-10 з найбільшою густиною населення: Сінгапур (7638,9 осіб/км²), Бахрейн (1854,5 осіб/км²), Бангладеш (1144,5 осіб/км²), Мальдіви (1144,3 осіб/км²). Малозаселено Центральну та частково Західну Азію. Найбільш високогірні частини Тибету та Гімалаїв взагалі не мають постійного населення. Монголія є найменш заселеною країною в світі (менш ніж 2 особи/км²).

Урбанізаційні процеси

Протягом другої половини ХХ ст. частка міського населення в усіх країнах Азії мала тенденцію до зростання. Основним чинником зростання міського населення був високий природний приріст у самих містах. Згодом індустріалізація азійських країн значно посилювала урбанізаційні процеси. Спершу цей процес охопив Японію, пізніше – Республіку Корею, Сінгапур, Тайвань, а згодом й нафтодобувні країни Західної Азії та Туреччину, Китай.

Нині середній рівень урбанізації Азійського регіону становить 59,5 %. Він значно поступається усім, окрім Африки, регіонам світу. Для ряду країн Азії вже характерний високий рівень урбанізації. Зокрема, це Сінгапур (100 %), Японія (91,3 %), Ізраїль (92,1 %), Республіка Корея (83,2 %), Монголія (71,2 %), КНДР (60,3 %), Казахстан (55,1 %), Китай (52,6 %), а також арабські країни (зокрема, Катар – 99,2 %, Кувейт – 97 %) і держави Закавказзя. Водночас низький рівень урбанізації мають Шрі-Ланка (18,3 %) та Непал (18,2 %). У більшості країн Азії темпи урбанізації випереджають темпи приросту промисловості, будівництва та сфери послуг, через те виникає явище хибної урбанізації.

В багатьох азійських країнах відбувається модернізація села, що призводить до процесу рурбанізації. По-перше, на село переносяться, розширюються й модернізуються

підприємства з переробки сільськогосподарської сировини. По-друге, в селах – відносно дешева робоча сила. Там з'являються швейна та взуттєва промисловість, складальні підприємства з електроніки та електротехніки, виробництва сувенірів, простих виробів з пластмас або металів. Наприклад, у селах на півдні Китаю сконцентровано 80 % світового виробництва гудзиків і застібок. Так, у сільській місцевості багатьох країн Азії (Таїланду, Філіппін, Індонезії, Малайзії) формуються «агропромислові міста».

Світові міста, міські агломерації та мегаполіси в Азії

Із 50 відомих у світі міст-мультимільйонерів в Азії розташовано 36, у 14 з яких проживає понад 10 млн осіб. До найбільших міст світу належать китайські Чунцин (30,2 млн осіб), Шанхай (24,2 млн осіб) і Пекін (21,1 млн осіб). Всього в Китаї є 17 міст-мультимільйонерів, в Індії – 4, у В'єтнамі та Пакистані – по 2; у Бангладеш, Індонезії, Іраку, Ірані, Республіці Кореї, М'янмі, Саудівській Аравії, Сінгапурі, Таїланді, Туреччині, Японії – по 1.

Із переліку 173 світових міст в Азії розташовано – 37. Їх найбільше всього в Індії та Китаї.

Навколо міст виникли найбільші у світі міські агломерації. З топ-10 найбільш населених агломерацій світу 8 розміщено в Азії. Найпотужнішими з-поміж них є Токійсько-Йокогамська (37,9 млн осіб), Джакарта (31,8 млн осіб), Делі (26,5 млн осіб), Маніла (24,2 млн осіб) та Сеул-Інчхон (24,1 млн осіб).

В Японії та Китаї виникли найбільші форми міського розселення – мегаполіси. Так, в Японії сформувався мегаполіс Токайдо. Він займає площу 70 тис. км², де живе понад 70 млн осіб, що становить 56 % населення країни. Два мегаполіси сформувалися на південно-східному узбережжі Китаю: Дельта річки Янцзи та Гонконг/Сянган – Гуанчжоу (охоплює 11 агломерацій з населенням майже 50 млн осіб).